

16. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси : в 2 кн. / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, НАН України, 2010. – Кн. перша.
17. Іванов О. Ф. Фолькдейче в Україні / О. Ф. Іванов, І. О. Іваньков // Укр. іст. журн. – 2005. – № 3.
18. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол. В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007.
19. Рабочий класс Украинской ССР: Традиции и современность / Ю. Ю. Кондуфор, А. П. Гриценко, М. В. Коваль и др. – К., 1986.
20. Чадаев Я. Е. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945). / Я. Е. Чадаев. – М.: Мысль, 1985.
21. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 1840.
22. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 138.

І.В. Рибак, О.М. Свідерська

ПРОДУКТИВНЕ ТВАРИННИЦТВО НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ НЕПУ: КІЛЬКІСНА ТА ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У сучасних умовах, коли здійснюються перетворення в аграрному секторі країни, зростає потреба в ґрунтовному осмисленні історичної аграрної науки. Вивчення і аналіз досвіду минулого може значно полегшити вирішення багатьох питань сьогодення. Тваринництво – галузь сільського господарства, яка займається розведенням сільськогосподарських тварин для виробництва тваринницької продукції.

Сучасний стан розвитку історичної науки посилює інтерес дослідників до вивчення історії розвитку українського селянства та сільськогосподарського виробництва в добу непу. Проблемою розвитку селянського господарства, займалися такі дослідники, як С. Городецький [1], М. Гуревич [2], Г. Бахметєв [3], В. Калініченко [4]. На регіональному рівні варто відзначити праці І. Олійника [5], Ю. Підкуймухи [6]. Особливої уваги заслуговують праці сучасних істориків-аграрників – І. Рибак [7], О. Лойка [8], Ю. Святця [9] та ін.

Метою статті є аналіз розвитку продуктивного тваринництва на Поділлі в добу нової економічної політики, його кількісна та якісна характеристика. Об'єкт вивчення – продуктивне тваринництво Поділля у роки непу, предмет – його якісна та кількісна характеристика.

Важливою галуззю сільського господарства було продуктивне тваринництво. До його складу входило поголів'я корів, свиней, овець, кіз тощо. Характеризуючи розвиток тваринництва, насамперед висвітливо його кількісні дані. Якщо у 1916 р. на Поділлі нараховувалося 740276 голів великої рогатої худоби, 411444 – свиней і 488458 – овець, всього 1640178, то у 1922 р. відповідно – 892170, 420664, 1049524, разом 2362358; у 1923 р. – 776301, 297709, 944279, разом – 2018289; 1925 р. – 730123, 259549, 878019, разом – 1867691 [10, 52]. Як бачимо, у перший рік нової економічної політики поголів'я худоби на Поділлі значно збільшилося. Проте у наступні роки динаміка продуктивного тваринництва виявилася

значно гіршою. Значною мірою на це вплинула посуха 1923-1925 рр. З доповідної записки уповноваженого Подільської губернської контрольної комісії по Могилів-Подільському округу М. Білецького від 2 липня 1925 р. дізнаємося, що „через відсутність кормів в окрузі спостерігається масова загибель худоби і не лише корів, свиней, але й навіть овець, так як через сильну посуху вигоріли навіть бур'яни” [7, 115]. У результаті посухи, масової загибелі із забою худоби на Могилівщині у Ярошевському районі 83,3% господарств взагалі залишилися без продуктивної худоби, Лучинському, Черновецькому, Озаринецькому таких господарств нараховувалося 40,9%, Ямпільському – 38,1%, Муровано-Куриловецькому – 32,5% [11, 125].

Нарощуванню поголів'я худоби в селянських господарствах Поділля заважало чимало чинників. На наш погляд, найголовнішим серед них була проблема кормів. Анкетне опитування селян, проведене у 1923-1924 рр. на Поділлі про те „Чи досить було корму для худоби?”, дало такі результати: у 1923 р. достатню кількість кормів підтвердили 9,2% респондентів, а в 1924 р. – 23,3%. Не вистачило корму відповідно: 90,8% і 76,7%, зокрема не вистачало, за результатами опитування, таких кормів: сіна – 21,4%, соломи – 51,7%, зернових – 23,2%, інших кормів – 3,7% [12, 18].

Нестача кормів частково компенсувалася різними сурогатами, які використовували як корм для худоби: сухе листя – 33%, стара солома – 64,9%. Сурогати вживалися худобою з 11 лютого (Кам'янецький округ) і до 7 липня у (Проскурівський округ) [12, 19]. Про погане годування тварин свідчить різниця між бажаною і фактичною нормою кормів. Так, для корови на Поділлі, за тодішніми розрахунками, слід було видавати у рік 39,7 пуд. сіна, 63,5 пуд. соломи і 18,7 пуд. концентрованих кормів. Фактично 1924 р. пересічно корови на Поділлі отримали: 19,1 пуд. сіна, 83,2 пуд. соломи і 10,4 пуд. зерна [12, 20]. Для вівці оптимальна норма годівлі на рік складала 13,5 пуд. сіна, 18,4 пуд. соломи, 4,5 пуд. зернофураж, фактично у 1924 р. пересічно на Поділлі вівця отримала 5,1 пуд. сіна, 22,8 пуд. соломи, 2,3 пуд. зерна [12, 21]. Згідно анкетного опитування, 1924 р. переважно сіном корів годували 11,7% респондентів, овець – 12,8%, лише сіном – 1,8%; 4,0%, переважно соломою – 86,5%, 83,2% [12, 22].

Особливо важким для худоби був стійловий період. На Поділлі для рогатої худоби він розпочинався з 12 листопада і закінчувався 26 квітня. Його тривалість складала 166 днів. Для овець відповідно з 17 листопада по 19 квітня тривалістю 154 доби. Під час анкетного опитування 1924 р. на запитання про умови перебування корів і овець у стійловому періоді лише 6,3% респондентів відповіли „добре”, 72,2% – „посередньо” і 23,5% – „погано” [12, 24]. У більшості селянських господарств худоба голодувала. Виходом із цієї важкої ситуації міг бути лише ранній вихід худоби на пасовисько. У 1924 р. корови на Поділлі передчасно вийшли на пасовисько на 16, а вівці – на 14 днів [13, 22]. З них у „доброму стані” – 6,3% корів і 4,4% овець, у „посередньому” – у 70,2% і 67,4%, і в „поганому” – 23,5%, 28,2% [13, 31]. На запитання, що заважало нормальному перебуванню худоби у стійловому періоді, 69,6% респондентів вказали на нестачу кормів [13, 30]. Отже, зимова годівля на Поділлі, як правило, була поганою. Велику частку у кормах худоби

складала солома, обмаль було коренеплодів і зерна. Нестача кормів була головною причиною збуту селянами незрілої, не відгодованої худоби, особливо наприкінці зими і на початку весни. Саме так пояснювали збут худоби 93,5% опитаних селян весною 1925 р. Динаміка продажу худоби респондентами розподілялася таким чином: у лютому – 8,6%, у березні – 34,2%, у квітні – 37,5%, у травні – 15,8%, у червні – 3,9% [13, 109].

Важливе значення мало літнє утримання худоби, яке починалося на Поділлі наприкінці квітня і тривало до середини листопада. Селянська худоба здобувала собі корм на пасовиську. Стійлове утримання худоби влітку на Поділлі у селянських господарствах майже не практикували. Навіть свиней влітку виганяли на пасовище. У зоні трипільля головним видом пасовища для селянської худоби слугувала толока до і стерня після жнив. В зоні рябопільля головним видом для пасовиська був вигін. Такі види пасовиськ були надзвичайно малопродуктивними. Обстеження видів пасовищ великої рогатої худоби у селах Кам'янецького округу 1926 р. дало такі результати: у 166 селах (48%) корови паслися на толоці, у 101 – селі (30%) на узбіччях доріг, у ярах, балках, межах, у 54 селах (16%) використовували мішаний тип пасовиська із двох вищезазначених способів випасання худоби, у 13 селах (4%) випасали худобу у садибах, або практикували стійлове утримання і у 10 селах (3%) пасовищем слугував ліс [14, 24]. Обстеження видів пасовищ для овець у 100 селах Кам'янецького округу у 1926 р. дало такі результати: толока – у 34 селах (39%), стерня – (28; 32%), вигони – (10; 11%), косогори – (10; 11%), узбіччя доріг – (5; 5%), яри та балки – (4; 4%), інші непридатні землі – (1; 1%) [15, 112].

Тісно з кормовою була пов'язана проблема збереження молодняка худоби. Селяни з метою зменшення кормового тиску нищили молодняк. Цьому сприяли і деякі застарілі уявлення про утримання худоби. Наприклад, газета „Червоний кордон” писала: „Молодняк великої рогатої худоби нещадно знищується. Зараз же, після отелу, телята продаються за безцінь. Господарі пояснюють це нестачею кормів і тим, що коли теля реве, то корова зменшує молоко. Це буває тоді, коли теля з самого початку припускати до корови. Коли ж запровадити штучне годування телят, то корова поводить себе спокійно. При цім теля треба тримати в окремих хлівах” [16]. Проте у 1925-1926 рр. тенденція до збільшення поголів'я, насамперед молодняка, худоби почала виявлятися виразніше. Якщо у 1917 р. на Проскуровщині відсоток телят у загальному поголів'ї великої рогатої худоби складав 29,95%, то у 1925 р. – 15,70%, 1926 р. – 19,67%, ягнят – 24,47%; 38,54%; 40,36%; підсвинків – 26,36%; 31,46%; 28,88%, поросят – 51,36%; 43,64%; 51,62% [17, 30].

На продуктивність худоби серйозно впливали умови її утримання. Корови на Поділлі утримувалися у хворостяних, обмазаних глиною, холодних і темних хлівах, без стоку сечі і без підлоги. Взимку такі хліви промерзали і худоба потерпала від холоднечі. Анкетне опитування 1924 р. виявило промерзання худоби у 61,8% опитаних господарств [12, 29-30]. Санітарно-гігієнічні норми утримання худоби на Поділлі не дотримувалися. „Наші господарі не дуже то дбають, про чистоту, худоба по кілька місяців, – писала газета „Червоний кордон”, – стоїть у невичищених хлівах,

підстилку не змінюють” [18]. В іншій кореспонденції йшлося про погані умови утримання худоби: „В брудних, тісних хлівах, звичайно, без всякого натяку на вікна утримується худоба на Поділлі. Дихає вона зіпсованим повітрям, сприяючи поширенню хвороб. В таких умовах тварини не набирають ваги, дають низькі надої молока, а інколи передчасно гинуть” [19]. Отже, селяни Поділля використовували надзвичайно примітивні умови утримання худоби, що дуже негативно впливало на її продуктивність.

Серйозної шкоди тваринництву Поділля завдавали епізоотії, хвороби тварин. Найбільш поширеними на Поділлі хворобами серед корів були шлункові (33,7%), сибірка (26,5%), ящур (13,2%), короста (7,2%), інші (19,3%), в овець – метелиця (88,4%), шлункові (2,0%), інші хвороби (9,6%), у свиней-завалки (36,1%), свинка (4,4%), крупка (17,4%), бешиха (рожа) (13,0%), шлункові (8,7%), чума (6,5%), інші хвороби (23,9%) [12, 29-30]. Анкетне опитування серед селян Поділля у 1924 р. про частоту загибелі худоби дало такі результати: „зрідка гинула худоба” – корови (90,2%), вівці – (47,7%), свині – (69,8%), „часто” – 4,4%, 38,8%, 17,5%, „досить часто” – 5,8%, 13,5%, 12,7% [12, 30]. Через відсутність ветеринарів селяни вдавалися до послуг знахарів, коновалів, несучи значні втрати. Типовий приклад шкоди від такого „лікування” худоби розповідає замітка сількора із села Сказинці Ярмолинського району Проскурівського округу: „Навесні цього року в нашому селі з'явився якийсь знахар з села Томашівки і заявив, що він великий спеціаліст з лікування великої рогатої худоби. Бере отакий катюга прив'язує худобу і починає шпортиги голкою в очі худоби, а потім пересилує ниткою. Від такого лікування худоба іноді і хвіст відкидає” [20].

На 1000 жителів на Поділлі у 1925 р. припадало 219 голів великої рогатої худоби, але цей показник у Данії складав 750, а у Франції – 357 голів [21, 48]. Якщо проаналізувати кількість корів на 100 господарств Поділля, отримаємо пересічно 53 голови корів і 49 – свиней. У 1925 р. серед безпосівних господарств Вінницького округу (100%) нараховувалося 76,55% безкорівних, 22,47 – з однією коровою, 0,98 – з двома 0% з трьома і 0% і з чотирма і більше, у групі з посівом до 1 дес. – 61,67%; 37,84%; 0,46%; 0,03%, з посівом 1,01 до 2 дес. – 43,54%; 55,39; 0,99%; 0,08%, 0%, від 2-х до 3-х дес. 32,83%; 65,38%; 1,79%; 0%; 0%, з 3,01 до 4 дес. – 25,64%; 71,49%; 2,65%; 0,17%; 0,09%, від 4 до 6 дес. – 18,99%; 74,52%; 6,37%; 0,19%; 0%, 6,01 і більше дес. – 18,96%; 67,16%; 22,39%; 1,49%; 0% [22, 67]. Звідси видно, що кількість безкорівних господарств зменшувалася із збільшенням посіву.

Отже, продуктивне тваринництво у селянських господарствах Поділля, мало передусім натурально-споживчий характер. Дрібне селянське господарство в умовах малоземелля Поділля становило досить жорсткі перешкоди в інтенсифікації продуктивного тваринництва: покращенню порідності корів, свиней, овець, забезпеченню належної ветеринарної допомоги, впровадженню передових методів догляду і утримання худоби.

1. Городецький С. Сільське господарство Поділля перед світовою війною. – Вінниця: Кабінет вивчення Поділля, 1929.

2. Гуревич М.Б. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины. – Очерк 1. – X., 1925.

3. Бахметьев Г.М. Зміни головних елементів у сільського

- господарства в 1926 р. // *Статистичний бюлетень. – Проскурів: Окружне статистичне бюро – Ч. 1. – січень-грудень 1926 р.*
4. Калініченко В.В. *Селянське господарство України в період непу – Харків: Основа, 1997.*
5. Олійник І.С. *Економіка сільського господарства Поділля // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – КН. 2. – Кам'янець на Поділля: Друкарня ім. Леніна, 1926.*
6. Підкуймуха Ю.П. *Сільське господарство Кам'яниччини за перше десятиліття революції та заходи щодо його розвитку. – Кам'янець-Подільський, 1927.*
7. Рибак І.В. *Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2008.*
8. Лойко О.Г. *Розвиток сільського господарства і становища селянства на Поділлі у відбудовний період (1921-1925 рр.) // Наукові праці Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Серія: Історія. – Вінниця, 1999. – Вип. 1.*
9. Святець Ю.А. *Регіональні особливості організації селянського господарства України на весні 1926 р. // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8.*
10. *Сільськогосподарські райони Поділля і громадські сівозміни для них. – Вінниця: Подільське земельне управління, 1925.*
11. *Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. // Збірник документів та матеріалів. – Вінниця: Логос, 2007.*
12. *Бюлетень Подольського губернского статистического бюро. – Год 6. – Винница, 1925. – № 2 (29). – апрель-июнь 1925.*
13. *Бюлетень Вінницького округового статистического бюро. – Рік видання 1. – Вінниця: Держдрукарня ім. Леніна – № 1-2. – жовтень-березень 1926.*
14. Плюйко С.А. *Велика рогата худоба Кам'яниччини. Матеріали по обслідуванню великої рогатої худоби в 1924-1926 рр. // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Кам'янець на Поділля, 1928. – Т. 5.*
15. Плюйко С.А. *Матеріали до характеристики вівчарства до характеристики вівчарства на Поділлі // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Кам'янець на Поділля, 1928. – Т. 5.*
16. *Не знищуйте телят // Червоний кордон. – 1925. – 11 квітня.*
17. *Статистичний бюлетень. – Проскурів: Окружне статистичне бюро – Ч. 2. – 1927. – січень-грудень 1926.*
18. *Дбайте про чистоту // Червоний кордон. – 1927. – 16 листопада.*
19. *Якого помешкання потребує худоба // Червоний кордон. – 1925. – 11 жовтня.*
20. *Калічить худобу // Червоний кордон. – 1927. – 1 червня.*
21. *Стан сільського господарства Кам'янецької округи та його перспектива. – Кам'янець-Подільський, 1926.*
22. *Матеріали до статистичного аналізу сільського господарства Вінницького округу за десятиріччя 1917-1926 рр. – Вінниця, 1926.*

Н.Р. Романець

КУРС НА „ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКЕ ЗМІЦНЕННЯ КОЛГОСПІВ” І РЕПРЕСІЇ

В умовах формування демократичних інститутів української незалежної держави й становлення громадянського суспільства особливого значення набуває наукове осмислення феномену радянського тоталітаризму, важливим чинником утвердження якого стали масові репресії. За останні два десятиліття відбулися кардинальні зміни у дослідженні репресивної компоненти сталінської модернізації аграрного сектора, внаслідок чого українська

історіографія вийшла на якісно новий ступінь її розуміння й засвоєння. У працях Ю. Шаповала [1], С. Кульчицького [2], В. Нікольського [3] розкрито механізми творення партійно-радянськими й каральними органами масового терору проти сільського населення України під час суцільної колективізації і хлібозаготівель 1932/33 р. Разом із тим, урахувавши складність проблеми, далеко не всі її аспекти на сьогодні знайшли належне висвітлення. Так, поза увагою істориків фактично залишилися каральні заходи влади після закінчення заготівельної кампанії 1932/33 р. Тому у пропонуванні статті автор ставить за мету проаналізувати роль репресій у реалізації політики, спрямованої на „організаційно-господарське зміцнення колгоспів”, що реалізовувалася в українському селі протягом другої половини 1933 – 1936 рр.

Період від середини 1933 р. по 1936 р. українські історики називають постголодоморним, а західні й російські застосовують термін „неонеп”, звертаючись до іронічного визначення Л. Троцьким оновленого сталінського курсу [4, 7]. Катастрофічна ситуація у сільському господарстві, спричинена суцільною колективізацією і голодомором 1933 р., примусила Кремль дещо скорегувати аграрний курс, не відходячи при цьому від вирішення стратегічних завдань. Політика „організаційно-господарського зміцнення колгоспів” мала на меті максимально вдосконалити систему колективного господарювання в умовах подальшої викачки із села сировини, хліба, людських ресурсів. До того ж, як зазначає російський дослідник Ю. Мошков, на той час більшість колгоспників „звиклися з тим, що їх праця спрямована на користь державі” [4, 7].

Реалізація Кремлем нового „антикризового курсу” проявилася передусім у спробі вирішити заготівельну проблему. 19 січня 1933 р. РНК і ЦК ВКП(б) ухвалили постанову „Про обов’язкову поставку зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами”. Новий закон ліквідував „договірну (контрактаційну) систему заготівель зернових культур”, яка дозволяла постійно корегувати заготівельні плани, і встановив „для колгоспів та одноосібних господарств тверді, що мають силу податку, зобов’язання на здачу зерна державі за встановленими державними цінами”. Райвиконкоми повинні були вручити ці зобов’язання кожному колективному об’єднанню та індивідуальному господарству до 15 березня. Обов’язкова поставка зерна не могла перевищувати третини валового збору кожного господарства за середнього врожаю. Важливе значення для селян мала проголошена у законі сувора заборона „місцевим органам влади й заготівельним органам допускати зустрічні плани”. Все інше зерно після виконання хлібопоставок залишалось „в цілковитому розпорядженні самих колгоспів, колгоспників і одноосібників” [5].

Прийняття нового заготівельного закону, на погляд союзного керівництва, дозволяло „зміцнити стан колгоспів, ... утворити сталість у господарстві та забезпечити колгоспові й одноосібникові можливість твердо розраховувати свої прибутки” [6]. Однак, як зазначає російський історик І. Зеленін, на практиці закон зазнав „суттєвої деформації”, оскільки сутність взаємовідносин держави і колгоспів, як і раніше, визначав позаекономічний примус [7, 112]. Змінився